

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Республіка Сербія – Київ, Україна)

Издајник у бугарској књижевности епохе Препорода

Стаття присвячена темі зради в двох літературних творах болгарського національного Відродження: у поемі про Левського (1881) з "Епопеї забутих" поета Івана Вазова та в "Мемуарах про болгарські повстання 1870-1876. Свідоцтва свідків" (т. 2, 1887) повстанця, письменника та історика Захарія Стоянова.

Ключові слова: болгарська література, болгарське національне Відродження, Іван Вазов, Захарі Стоянов, образ зрадника, зрада.

Статья посвящена теме предательства в двух литературных произведениях болгарского национального Возрождения: в поэме о Левском (1881) в "Эпопее забытых" поэта Ивана Вазова и в "Мемуарах о болгарских восстаниях 1870-1876. Свидетельства очевидцов" (Т. 2, 1887) повстанца, писателя, историка Захари Стоянова.

Ключевые слова: болгарская литература, болгарское национальное Возрождение, Иван Вазов, Захари Стоянов, образ предателя, предательство.

The article is dedicated to the theme of betrayal in two literary works of Bulgarian National Revival - a poem about Levski (1881) in the "Epic of the Forgotten" of the poet Ivan Vazov and "Memoirs of the Bulgarian Uprisings 1870-1876. Eyewitness Reports." (vol. 2, 1887) of revolutionary, writer, and historian Zahari Stoyanov.

Kew words: bulgarian literature, Bulgarian National Revival, Ivan Vazov, Zahari Stoyanov, the image of the traitor, betrayal

Вега између заједнице и појединца се оштро и болно прекида када појединац својом вољом оставља своју заједницу или поступа на њену штету, а на корист противника. Како је издаја велики грех за заједницу, о издаји и издајницима се нерадо говори, осим у патриотском збијању редова, када се проклињањима и клетвама жели затрти семе издаје. Са лингвистичког становишта, филолози могу говорити о пореклу и значењима блискозначних називима за "издајника" и "издају" [1], а са становишта књижевне историје, могуће је анализирати различите историјске, књижевноисторијске, психолошке, стилске особености усмених и писаних текстова о издаји, укључујући позицију ауторског гласа и наратора према издаји. Овај прилог представља први у низу текстова о издаји у словенским књижевностима. У овој прилици осмотрићемо два класична дела књижевности бугарског

Препорода у коме су представљени издаја и издајник.

У песничком циклусу "Епопеја на забравените", Иван Вазов је повезао 12 ода, поетских похвала борцима за ослобођење Бугара од Турака, и похвала бугарским будитељима Пајсију Хиландарском, Георгију Раковском. Дело Вазова величајући јуначке подвиге и културне гради национални пантеон хероја. У том представљању великана, песник не остаје само у оквирима бугарске историје и, већ опеване Бугаре аутор песничким средствима повезује са великанима светске историје. Једна од песама ове Епопеје посвећена је и Васили Левском, "Апостолу слободе", организатору мреже тајних револуционарних комитета, и идеологу оружаног устанка против Турака, који је после његове смрти довео до стварања слободне Бугарске. После низа неуспешних покушаја да му уђу у траг, Турци су Васида Левског ухватили крајем 1872. године у селу Кукрину. Спровели су га из ловечког краја у Трново, а потом у Софију, где је погубљен 18. фебруара 1873. године. Истраживања Димитра Панчовског (1989, 1990), Цветана Диковског и других [3; 5; 6] о последњим данима Васида Левског мењају претходно утврђене верзије његовог хватања.

У време када је Иван Вазов писао своју епопеју, сматрано је да је Левског издао поп из Ловеча – Крстјо Никифоров. Али у "Епопеји забрављених" ("Епопеја на забравените"), чијим насловом се уздижу и утврђују јунаци у трајном памћењу свог народа, песник не наводи име издајника. Тадашњи читаоци лако су могли да препознају о коме се ради, али Вазов је, очигледно, сматрао да у његовом делу има места само најдостојније и због тога није именовано издајника. У поеми "Левски" (1881), песник овако говори о попу који је издао Васида Левског: *Той биде предаден, и от един поп! | Тоя мрџсен червяк, тоя низък роб, | тоз позор за Бога, туй пятно на храма | Дякона погуби чрез черна измама! | Тоз човек безстиден със ниско чело, | пратен на земята не се знай зацо, | тоз издајник грозен и божий служител, | който тая титла без срам бе похитил, | на кого устата, пълни с яд и злост, | изрекоха подло: "Фанете тогоз!" | На кого ръката не благословия, | а издайство сърши, и гръм не строши я, | и чието име не ще спомена | от страх мойта песен да не оскверна, | и кого родила една майка луда, | който равен в адът има само Юда | фърли в плач и жалост цял народ тогаз! | И тоз човек йоще живеј между нас!* [2].

Међу синонимима који у бугарском језику означавају особу која је некога издала, Иван Вазов је изабрао именице *издајник* и *издајство* – *издајник грозен, издајство сърши*. Песник се одлучио за блискозначне речи ближе српском и другим јужнословенским језицима, мада је имао на располагању и називе ближе руском: *предател, предателство* или

изменник. Блискозначне речи византијско-грчког порекла стилски би одступале од народног језика, а поред тога, оне би овде нетачно истицало остављање своје и примање туђе вере, док би могући хипероними *враг*, *невяра* превише далеко одступили од означавања саме издаје.

Строфа поеме Левски, у којој Иван Вазов говори о издаји и издајнику представља три чињенице: да је издајник био поп, да је рекао "*Фанете тогоз!*" и да још живи међу Бугарима. Друге две реалије песник не развија. У првом стиху се простонародски указује на занимање издајника, – "поп" у исказу *Той биде предаден, и от един поп!*. Емоционална интонација исказа је још увек неутрална, па се схвата као саопштење. Финална позиција речи "поп" у стиху се користи за римовање са речју "роб" у следећем стиху. Чињеница да је издајник био свештено лице се даље у строфи обогаћује моралним оценама о његовом чину. У песничком опису издајника, супротставља се слика божјег слуге слици лажног божјег слуге. Недостојност и бешчашће свештеника истиче се директно *тоз позор за Бога, туй пятно на храма*, [...] да би у стиху *тоз издајник грозен и божий служител*, [...] везник "и" више указује да је издајник био и божји слуга, док се осуда у стиху *На кого рѣката не благословия* враћа лику анти-свештеника. Цела строфа је прожета проклињаћим погрдама, али ту нема проклињања, као магијског призивања Бога, сила природе или судбине да казне за грешника.

Вазов не именује издајника, да се његово име не би сачувало, па доследно употребљава показну заменицу "тај". У опису издајника, И. Вазов користи придеве који се могу схватити и у реално-физичком значењу и у значењу које је пренесено на морално особине. Придев "низак" се понавља два пута *низък роб и със ниско чело*, али и у метафоричком називу *червяк* (црв, тј. онај који пузи). Аутор, поред тога, истиче моралну прљавштину издајника *мрѣсен червяк, пятно на храма, безстиден*. Строфа се завршава увођењем митолошке алузије којом се издајник повезује са Јудом, који код свих хришћана оличава издају Исуса Христа: *и кого родила една майка луда, / който равен в адѣт има само Юда / фърли в плач и жалост цял народ тогаз!* Поређење у коме се издајник изједначава са Јудом у паклу, подцртава дубину греха који није самерио гресима других грешника. Вазов је знао да се у Дантеовој "Божанској комедији" Јуда налази на самом дну пакла, али је тешко са сигурношћу тврдити да ли се у овим стиховима одражава интертекстуална алузија на спев италијанског песника или је та алузија заснована на широко раширеним представама о паклу.

Сасвим је друкчији приказ издаје и издајника у делу учесника Априлског устанка 1876. и првог историчара ове побуне, револуционара и писца Захари Стојанова, који је у седмој глави друге књиге (1877) *Записки*

по българските въстания 1870-1876. Разказ на очевидци [4] описао догађаје које је доживео у близини Тетевена. Четворо устаника из разбијене јединице је покушавало да избегне турску потеру. По хладном мајском времену, Војвода Бенковски, сам Стојанов, отац Кирил и Стефа далматинац траже спас у Старој планини и не знајући да предају своју судбину у руке издајника, срљају у заседу која се завршава смрћу војводе Бенковског и двоје сабораца, док Стојанов стицајем околности пада у реку пре него што га смртно погоде куршуми и успева да се спасе.

Иако Стојанов приповеда о ономе што је доживео и зна да ће их уз учешће издајника сачекати турска заседа на прелазу преко речице, он читаоцу унапред не открива да ће постати жртве издаје. Он не описује први сусрет са чича Вљом (*Вљо, Велю Стоилов Мечката*), као свезнајући приповедач, већ га назива га "новим добротинитељем" (*новият ни благодетел*). Захари Стојанов поступа као вешт приповедач који пред читаоцем свесно ограничава оно што зна, не откривајући му унапред мрачну улогу особе која ће довести до погибије његових сабораца. Аутор тиме одражава и аутентична преживљавања без уплитања накнадне памети. Не само да нико није при првом сусрету посумњао у чича Вљу, већ аутор описује њихову увереност да су нашли поузданог водича, јер Бенковски схвата да је упознао у Румунији његовог сина. Могло би се помислити да Захари Стојанов иронично назива чича Вљу "наш благодетел", јер је значење те речи супротно по ономе што ће овај учинити. Захаријев том ироничном двосмислености, с једне стране појавача јаз између њиховог поверења у издајника и његових стварних поступака које бегунци не схватају. Али, с друге стране, називање добротинитељем, са становишта потоњих догађаја, можда и не носи иронију, већ осликава неопрезност бегунаца око којих се стеже обруч потере, који су потпуно веровали да су нашли поузданог заштитника. Аутор истиче да они нису нимало сумњали у добре намере свог новог познаника: *Освен че той показа към нас от най-напред голяма готовност да ни приеме с такива думи и ласкави обнасяния, за които ни най-малко съмнение не можехме да имаме на него.*

Психолошки је занимљив детаљ о коме прича даље аутор: чича Вљу износи своје страховање да млади Неја, који је четворку успешно водио преко планине не каже пред Турцима неку сувишну реч која би издала побуњенике: *Страх ме е от тоя копилаш (умалително - момче), да не би да направи някой аджамалък (предателство, иска да каже), да отърве някоя дума пред кучлаците (турците).* Чича наступа дрско и борбено, говори живо и уверљиво, а Стојанов преноси и живописан локалан говор, дајући у заградама објашњење турцизама. Када Неји штедро дају паре за одерану

обућу, приповеда аутор, та награда *не остана чуждо за новия ни благодетел*. После незаснованих страховања на рачун младића, Вељу им обећава да ће их одвести у једну пећину при врху, у којој ће живети као у „влашкој крчми“. *Ех, момчета, завиздам ви на тая къца! Я гледайте как е преметено и очистено вьтре от вятъра, като че мома да е шетала - каза той*. Када се попну до те простране и тобоже чисте пећине, они виде да је реч заправо о обичној рупи у којој не могу да се сместе чак ни тако да могу нормално да одспавају. Али ситуација потере, у којој су препуштени на милост и немилост околности, ограничава њихову критичност према особи, која са своје стране утврђује своју достојност, речима да би радо имао такве синове. Приповедач ту не користи могућност преплитања различитих временских токова, и не укршта лаковерност првобитног доживљаја са потоњим горским сазнањем, и сведочи *ние го чакахме като ангел-спасител*.

Четворо устаника верују чича Вљу у свему. Чак и када овај предлаже да оставе оружје јер се он плаши оружја, путници само одбијају његов предлог, не видећи у томе упозоравајући знак. Када чича испреда лаж о помоћи која у виду јединица са 12 барјака иде од Србије ка Софији, а турски стражари (заптије) праве утврђења и принудно сакупљају сељаке, мала дружина Бенковског прихвата жељено за стварно и верује да устаницима стижу у помоћ Србија и Русија: *"тия новини ние ги приехме за чиста монета .... ни най-малко не се съмнявахме в казаното от дядо Въля"*. Када им Вльо предлажи да их одведе до зетове колибе, они прихватају његов предлог. Аутор и даље приповеда пратећи след догађаја, без откривања да их издајник води у заседу на новосклепаном мостићу.

Чича Вльо их води у колибу свога зета, низбрдо уз поток, посред чистог поља, и сакупља их, како би сви видели ту кућу. Тек у тренутку када прелазе преко моста а чича се спушта и пузи, Захари Стојанов схвата шта их чека. *Свѣршил-несвѣршил той последната си дума, бачо Вълю, нашият благодетел, преданият дядо Вълю, когото наричяхме баща, гледам, че пълзи по земята, като четвероножно животно, и отиде да се затули зад едно паднало на земята дърво*. Када почну да праште куршуми, када Стојанов чује последње речи војводе Бенковског прича почиње да се грана у разним токовима. Приповедач је тако, упркос сумњама које је лично имао, пренео и ефекат страшног изненађења. То тог трена, он ниједном није употребио реч издајник или издаја (предател предателство). Стојанов без накнадног хероизовања признаје да ни сам не зна да ли је намерно скочио у реку или се оклизнуо.

Од тренутка када се чича Вљу бацио на земљу да избегне метке намењене Бенковском и друговима, мемоариста-приповедач напушта до

тада доследно приказивање доживљаја бегунаца, те поред приповедања о текућим збивањима и својим преживљавањима укључује и позније временске планове: *Дордето подойдеш малко в себе си и захванеш да размисляваш, че ние сме жертва на гнусно предателство от страна на благодетеля си бачо Вълчо .... Вярвам, че никој няма да ме обвини в малодушие, като вземе пред вид ненадейното жестоко предателство.* Захари Стојанов ту и реч издаја одређује као *гнусно предателство, ненадейното жестоко предателство.* Када је издајник довео устанике на нишан, аутор га даље више не штеди.

Само стицај околности да се хитро узверао уз обалу, а потом и уз високо дрво, те да је убрзо почела киша, а потом и пала ноћ, учинила је да потрага за избеглим устаником не да резултат. Он се пење на букву, и чује како га траже, при чему он иронизује претходна лицемерна претварања чича Вље: *чух аз и разбрах напълно цо за гадина е бил нашият благодетел и баца, бачо Вълчо, който щеше да ни има за синове наместо!* Падне ноћ. *Сега аз се усецах, че тая скрита борба е била между неговата кална съвест и адските му намерения - да изпие крвта на четирма души! На всяка негова дума аз намирах сега отключа, какво е той преследвал, когато я е казвал, но късно беше вече.*

Захари Стојанов успева да побегне од потере, али се његова прича у "Записима о устанцима 1870-1876" о издаји ту не завршава. Десет година доцније, 1886. године, Стојанов долази у тетевенски крај и жели да оде увалу у којој се одиграла "жалосна историја на мостићу" (*скрбната история на мостенцето*). На путу ка месту где их је чекала заседа, он слуша од угледних људи из Тетевена локалне фрагменте легенде о погибији Бенковског и попа Крсте. Они се договоре да на место где се налази "ђаволски мостић" позову и издајника, али тобоже, да би сазнали колико тамо има риба, не помињући му да ће се суочити са преживелим борцем и подсетити на његово непочинство. Издајник, тако, долази на добро му познато место. Када га упитају шта се ту десило, хуља опет показује своје најгоре лице и кривицу пребацује уз погрде на младога Неју, уверен да ће његово учешће у погибији устаника у турској заседи остати неоткривено. Чича Вљи говоре да погледа Стојанова и он га тада препознаје. Описују се психолошка стања изненађења, страха, плача, праћени признањем греха и тражењем опроштаја. Захариев се у овом делу сећања бави и психологијом издајника, покушава да схвати када је чича Вља одлучио да их изда и зашто. Аутор жели да схвати мотиве издајника и изводи психореконструкцију, промишљајући уназад још једном његове поступке и речи, које су на кобном путу били знаци о смераној издаји коју четворо бегунаца није тада препознало.

На основу аналізованих текстів писаних дел бугарських аутора са различитих жанровским одликама и ауторским намерама, очигледна су и различита језичка средства којим се издаја именује, као и стилски оквири "говора" о издаји. У профетском и хвалоспевном делу Ивана Вазова издајник је приказан без нарације, без психолошке карактеризације, згуснутим песничким средствима, којима се издајник истерује из света људи, прикључује мрском, нељудском, пакленом свету. У тексту Захарија Стојанова, у сочној и живој прози се из првог лица приповеда о догађајима са уживљавањем у психолошка преживљавања жртава, анализирају се поступци издајника, чича Вље и његов психолошки профил у коме се преплићу подлост, страх, корист и лицемерје.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Ајдачић Д.* Семантички и етнолингвистички подаци у речничким јединицама у значењу "издајник" (на грађи словенских језика) // *Etnolingwistyka a leksykografia*, Opole, 2010. – S. 209-216;
2. *Вазов И.* Левски // Епопеја на забравените;
3. *Диковски Ц.* Някои спорни факти околу предателството на Васил Левски http://liternet.bg/publish19/cv_dikovski/levski.htm;
4. *Стојанов З.* Записки по бугарските вјстания;
5. *Стојанов-Окела К.* Предаден ли е бугарският месия Васил Левски <http://liternet.bg/publish/okela/levski>;
6. *Панчовски Д.* Последните дни на Васил Левски, 1990.

Баичаревич С. (Лепосавич, Република Србија) Књижевни завичај Григорија Божовића*

Новели Григорія Божовича маюћ мистецьку й документальну цінність. Вони засновані на фактах, між тим, письменникова емоційність надає їм особливої глибини. Твори вирізняє оригінальний творчий темперамент. Креативна самобутність письменника походить із інтуїтивного усвідомлення того, що відгомін минулого не вибухає в тяготах балканської, сербської вітчизняної дійсності. Мову традицій він осмислив у картинах колективної пам'яті. Григорій Божович зміг поєднати звучання народних переказів, фольклорні елементи й традиції рідного краю з найточнішим фактажем дійсності. Духовний зв'язок із минулим і традиціями в його творчості набуває характер сповіді й акценти особистої драми головних героїв. У дослідженні ми будемо орієнтуватися саме на цю ідею.

Ключові слова: література, новели, бітьківщина, Григорій Божович.

---

*Рад је урађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.